

СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ПРАГМАТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.2

Н. А. Баракатова

МЕДІЙНІ ПЕРИФРАЗИ ЯК ВИЯВИ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ

У статті описано джерела породження прецедентних феноменів у медійних перифразах ХХІ ст., шляхи асоціативного моделювання нового змісту досліджуваних одиниць, а також виявлено рівні прецедентності цих ментальних утворень.

Ключові слова: мова газети, медійний перифраз, прецедентний феномен, алюзія, цитування, адресант, реципієнт.

В статье описываются источники порождения прецедентных феноменов в медийных перифразах ХХІ ст., пути асоціативного моделирования нового содержания исследуемых единиц, а также выявлены уровни прецедентности этих ментальных образований.

Ключевые слова: язык газеты, медийная перифраза, прецедентный феномен, алюзия, цитирование, адресант, реципиент.

Until the present moment there have been not enough researches dedicated to the usage of periphrasis as a means of precedent phenomena expression in the contemporary mass media language, that is why, the realization of the proposed scientific research makes it undoubtedly relevant.

The purpose of this article is to study and analyze mass media periphrases, whose examples have been taken from the newspapers of all-Ukrainian sources of the beginning of the ХХІ century and systemize them according to the genetic characteristics.

The article is targeted towards the realization of the following practical tasks: determine the most characteristic spheres of periphrastic origins for each type of precedent phenomena and specify the level of precedence of these mental formations.

The main spheres of production of the new internal form of the mass media periphrases have been the folklore literature, classical fine literature and the worldwide cinematography interacting all together due to constant literary

adaptation. Not only chrematonyms are susceptible to associative recoding but also the names of literary characters and quotations taken from the artistic works. Both semantic and occasional periphrases, abounding with important information from the cultural point of view are being oriented towards cultural and specific knowledge of the receiver of universal and national precedent nature.

The forthcoming research purpose is to carry out a thorough study of the separate precedent names, texts, expressions and situations in the framework of linguostylistic and pragmatic aspects.

Key words: newspaper language, mass media periphrases, precedent phenomenon, allusion, quotation, addresser, receiver.

Сучасний медіапростір є своєрідним «дзеркалом», яке фрагментарно відбиває всі події, які відбуваються навколо. Він найбільш яскраво й різноманітно демонструє динаміку не лише суспільних, але й мовних змін, що зумовило появу окремого напрямку досліджень, пов'язаних з вивченням мови ЗМІ. Можливість плідного вивчення специфіки різних аспектів медійного дискурсу підготовлена роботами, що з'явилися в лінгвістиці на початку ХХІ ст., зокрема О. Стишова [8], Г. Євсєєвої [2], Г. Бобровської [1], О. Рябініної [4] та ін.

Для створення максимально впливового й ефективного матеріалу журналісти звертаються до соціального досвіду читача. У такому разі, підкреслює О. Ільченко, адресант апелює до універсальних культурних кодів, що породжують багаті асоціативні ряди, – прецедентних феноменів [3, с. 55]. Ці одиниці О. Селіванова кваліфікує як «компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний і використаний у когнітивному й комунікативному планах» [5, с. 591]. Існування прецедентних феноменів, як слушно підкреслює Н. Сунько, обмежено часом їхньої рецепції й реінтерпретації [9, с. 210]. За рівнем прецедентності ці ментальні утворення розподіляють на: універсально-прецедентні, національно-прецедентні та соціумно-прецедентні [5, с. 591].

Серед прецедентних феноменів дослідники виділяють такі, як прецедентний текст, прецедентна ситуація, прецедентне ім'я та прецедентне висловлювання [5, с. 591]. Використання прецедентних текстів, на думку Г. Слишкіна, передбачає певні

умови: 1) усвідомлення адресатом факту відсилання до певного тексту; 2) знайомство адресата з вихідним текстом і його здатність розпізнати відсилання до цього тексту; 3) наявність в адресанта прагматичної пресупозиції знання адресатом цього тексту [7, с. 34].

Відсилання до джерела породження та фонових знань реципієнтів, унаслідок чого відбувається не лише «відгадування» референта, але й оцінювання його в контексті матеріалу, О. Рябініна пов'язує з таким мовним засобом, як перифраза [4, с. 7-9]. Це образно-переносне найменування неодноразово було предметом лінгвістичних студій, результатом новітнього лексикографічного опрацювання перифразів з мови мас-медіа ХХІ ст. став окремий словник [6]. Однак до сьогодні бракує досліджень, присвячених проблемі використання перифрази як вияву прецедентних феноменів у мові сучасних мас-медіа, що зумовлює беззаперечну актуальність пропонованої наукової розвідки.

Метою цієї статті є таксономізувати медійні перифрази початку ХХІ ст. за генетичною ознакою; у поставлених завданнях убачаємо за доцільне виокремити для кожного виду прецедентних феноменів найтипівіші сфери походження, виявити рівень прецедентності цих ментальних утворень.

Результатом творчої роботи зі словом працівників інформаційної індустрії часто стає апелювання до інтелектуального фонду максимально широкого кола адресатів. Потужним і надзвичайно ефективним засобом конденсації думки, здатним швидко актуалізувати фоновий запас знань реципієнта, є перифраза, яка засвідчує мовностилістичну розкутість авторів публікацій та демонструє дію закону мовної енергії. Основним засобом відсилання адресата до прецедентного феномена є прийом алюзії, зорієнтований на певні культурні цінності зі свідомості людини.

Семантичні перифрази апелюють до прецедентних текстів універсального й національного рівнів. Такими, зокрема, є художні твори класичної світової літератури, напр.: *американська трагедія – 'терористичні акти в США 2001 р.'* (УП,

21.09.2001) / «Американська трагедія» (роман Т. Драйзера); *живий труп* – 'Україна' (УП, 23.10.2002) / «Живий труп» (п'єса Л. Толстого); *дама з собачкою* – 'Тетяна Литвин, дружина В. Литвина, українського політика' (ЛВ. ua; 25.10.2011) / «Дама із собачкою» (оповідання А.П. Чехова). Часом приховано-іронічне значення перифраз зазнає переосмислення, і на їхній основі створюють okazіональні утворення. Перекодування їхнього змісту відбувається через видозміну структури одного з компонентів, переважно за допомогою префіксації: *герой нашого часу* – 'М. Азаров, Прем'єр-міністр України (2010-2014)' (УП, 15.03.2001)'; *антигерой нашого часу* – 'В. Янукович, Президент України (2010-2014)' (УМ, 24.05.2013); *негерой нашого часу* – 'головний герой фільму за романом С. Мінаєва «Духless» Макс' (УМ, 05-06.10.2012) / «Герой нашого часу» (роман М.Ю. Лермонтова). Зміна полюса оцінки на протилежний знімає автоматизм сприйняття, змушуючи по-новому поглянути на відомі речі.

Ще одним продуктивним універсальним культурним кодом є скарбниця світового кінематографу, який реферується в перифрастичних одиницях: *наречена-втікачка* – 'Крістал Харріс, наречена 86-річного засновника «Playboy» Х'ю Хефнера, яка 2011 р. покинула його за кілька днів до весілля' (УП, 03.12.2012) / однойменна комедія (США, 1999) режисера Г. Маршалла; *п'ятий елемент* – 'парфуми Chanel №5' (УП, 05.11.2001)' / бойовик з елементами комедії «П'ятий елемент» (1997) режисера Л. Бессона.

Такі семантичні перифрази мають подвійну кодифікацію, оскільки назва літературного твору стає образним зворотом завдяки екранізації або медіафраншизі, напр.: *мисливці за привидами* – 'український рیمейк проведення демократичних виборів' (УП, 21.08.2016) / фантастичний фільм «Мисливці за привидами» (США, 1984) – комедія (США, 2016). Розширення лексичного складу первинної назви відбувається або за рахунок уведення галузевого терміна, або через актуалізовані поняття з твору-алюзії: *хрещений батько Тендерної палати* (УП, 13.08.2012); *хресний батько тендерної мафії* (ЛВ. ua, 11.04.2011)

– 'А. Яценко, депутат Партії регіонів' / екранізація Ф. Копполою (1972) твору М. П'юзо «Хресний батько» (1969).

Популяризовані завдяки кінопрокату яскраві події світової історії в разі їхнього повторення на регіональному рівні описують оказіональними перифразами, в основі формування внутрішньої форми яких лежать найменування шедеврів кінематографії: *возький «Титанік»* – 'теплохід, що затонув у Татарстані' (УМ, 12.07.2011); *італійський «Титанік»* – '«Коста Конкордія», італійський круїзний лайнер' (УМ, 15.01.2013). Уживання таких словесних знаків максимально стислої форми, але концентрованого змісту не призводить до уповільнення цілісності сприймання та втрати експресивності, динамічності й лаконічності, на відміну від довгих описових зворотів.

Однак найчастіше перифрази як прецедентні феномени набувають національно-специфічного статусу. Подібно до одиниць універсального характеру, їхнім підґрунтям є фонові знання адресатів з класичної літератури, зокрема української. Напр.: *баба Параска нового часу* – 'бабця з дніпродзержинського білборду' (УП, 16.08.2012) / повість І. Нечуя-Левицького «Баба Параска і баба Палажка»; *казка «12 місяців»* – 'невизначеність київського міського голови Л. Черновецького щодо святкування Нового року' (УП, 13.12.2007); *украдене щастя* – 'підготовка до виборів' (УП, 19.07.2012) / п'єса І. Франка «Украдене щастя» тощо. Заголовок української народної казки «Кривенька качечка» накладається на відомий перифраз *чорна пантера*, результатом чого стає оказіональний перифраз *кривенька пантера* – 'Наомі Кемпбел, британська супермодель' (УП, 09.01.2013), у якому відчутні алюзії універсального й національного рівнів.

Багаті асоціативні ряди породжують і знаки культури радянської доби, зокрема твори тогочасного кінематографа, як-от: *джентельмени удачі* – 'вправні можновладці-щасливчики, в чиїх руках зосереджена лєвова частка економіки' (УТ, 08.11.2012) / кінокомедія режисера А. Серого (1971); *осінній марафон Мороза* – 'різке зміщення О. Мороза із 28 місця на 5 у щомісячному рейтингу впливовості' (УП, 12.12.2000) / кінострічка Г. Данелії «Осінній марафон» (1979). Подібно до

універсальних прецедентних феноменів, адресати розкодовують їх саме завдяки екранізації як наймасовішому засобу популяризації, а не літературному творові, що був покладений в їх основу, як-от: *вбити дракона* – 'вбивство Осами бен Ладена, лідера Аль-Каїди' (УП, 11.05.2011) / кінофільм-притча М. Захарова (1988) за мотивами п'єси Є. Шварца «Дракон»; *королівство кривих дзеркал* – 'Україна' (УП, 07.02.2001) / художній фільм О. Роу (1963) за однойменною повістю В. Губарева); *тихий «дон»* – 'підсумки київського періоду В. Януковича, Президента України (2010–2014)' (УП, 24.02.2003) / екранізація С. Герасимовим (1957) роману М. Шолохова «Тихий Дон» (1925–1932). Останній з наведених прикладів за рахунок графічного маркування другого компонента відсилає адресата водночас до історії сицилійської мафії з її очільником доном Корлеоне та асонує з топонімом *Донецьк*, який є малою батьківщиною В. Януковича. У такий спосіб актуалізуються кілька шарів фонових знань реципієнта. Звернення до таких прецедентних текстів підвищує довіру читача до ЗМІ через створення комічного забарвлення, адже смішне, як відомо, «засвоюється» краще, ніж серйозне.

Алюзії до екранізації відомих літературних творів породжують часом навіть не одиничний перифраз, а кілька оказіональних, в основі яких лежить одна виділювана ознака, напр.: *казус Депардье* – 'зміна громадянства з французького на російське актором Ж. Депардье' (УП, 04.01.2013) / російський телесеріал «Казус Кукоцького» (2005) Ю. Гримова за однойменним романом Л. Уліцької (2001). Сема 'випадок', ускладнена конотаціями 'складний', 'заплутаний', 'дивний', дає змогу будувати необмежену кількість нових номінацій тієї самої внутрішньої форми, як-от: *казус Королевської* – 'призначення Н. Королевської на пост міністра соціальної політики, що ще раз доводить, що «Україна вперед» – це виборчий проект' (УП, 24.12.2012). Інформація, закладена продуцентом мови в такі перифрази, дає змогу реалізувати водночас кілька комунікативних тактик, зокрема оцінювання, дискредитування, звинувачення тощо.

Оказіональним уживанням відзначаються не лише семантичні перифрази на базі хрематонімів сучасного кінематографа на зразок *втомлені сонцем* – 'мітинг на підтримку коаліції' (УП, 17.05.2007) / російсько-французька історична драма М. Михалкова «Втомлені сонцем» (1994), а також прецедентні імена і висловлювання. Прикладами першого типу можна вважати одиниці на зразок *Лисиця Аліса і Кім Базиліо* – 'Ю. Тимошенко і В Янукович' (УП, 12.08.2009) / герої музичного телефільму (1975) за мотивами казки О. Толстого «Золотий ключик, або пригоди Буратіно»; *товарищ Корейко* – 'А. Мартинюк, перший заступник Голови Верховної Ради України (з 11 травня 2010)' (УТ, 19.08.2012) / Олександр Іванович Корейко, один з персонажів роману «Золоте теля» І. Ільфа та Є. Петрова і численних його екранізацій; *Поліграф Поліграфович Щокін* – 'Г. Щокін, український фахівець у галузі кадрів та управління персоналом' (УП, 04.12.2006) / персонаж Шариков з повісті М. Булгакова «Собаче серце» та ін.

Образність нової номінації зазвичай виникає на основі метафоризації певної риси характеру персонажа: хитрість, підступність, бажання зиску за будь-яку ціну (*Лисиця Аліса й Кім Базиліо*); шахрайство, прагнення приховати мільйонні статки (*Корейко*); неосвіченість, відсутність моралі (*Поліграф Поліграфович*). Особиста оцінка адресантом прецедентного імені створює певний імідж суб'єктам політичного істеблїшменту, не даючи в цьому разі повної характеристики особи, а фіксуючи окремо взяті якості, що легко сприймає реципієнт, не докладаючи значних розумових зусиль. Адекватність «прочитання» такої оцінної інформації створює в читача ефект «спільної мови» з автором публікації.

Прецедентні висловлювання мають також переважно національно-специфічний статус. Вони зазвичай апелюють до знань літературних творів та кінофільмів, напр.: з *речами на вихід* – 'звільнення' (УП, 13.02.2001) / цитата з телефільму С. Говорухіна «Місце зустрічі змінити не можна» (1979) за романом братів Вайнерів «Ера милосердя»; *загін не помітив втрату бійця* – 'вихід із парламенту народних депутатів' (УП,

09.04.2002) / рядок з вірша М. Светлова «Гренада» (1926); *перерваний політ* – 'життя Олександра Неборака, телеведучого, журналіста й музиканта' (ЛП, 24.03.2011) / однойменна пісня В. Висоцького і книга М. Владі «Владимир Высоцкий, или прерванный полёт» (1987). Актуалізація змісту перифраз-цитат може відбуватися на основі спільного денотата ('молодий' – 'молодість') з одночасною трансформацією структури через лексичну заміну (*команда молодості їхньої* – 'команда політиків під проводом Л. Черновецького, українського державного та політичного діяча' (УМ, 26.10.2012) / рядок «команда молодості нашої» з тексту пісні на слова М. Добронравова з кінофільму «Балада про спорт» (1979) або зміни граматичної форми слова (*звіряти годинники* – 'домовлятися про співпрацю' (УП, 01.09.2008) / уривок із фрази «Господа, сверим часы!» з телефільму М. Захарова «Той самий Мюнхгаузен» (1979). Обігрування цитат переважно має на меті пародіювання, розвінчання кумирів, зниження «високого» за умови адекватного їх розуміння. Очевидно, що достовірна інтерпретація залежить від багажу знань реципієнта, його тезаурусу, загальної ерудованості.

Основними сферами породження нової внутрішньої форми медійних перифразів стали фольклор, класична художня література та скарбниця світової кінематографії, які часто переплітаються між собою завдяки екранізації літературних творів. Асоціативного перекодування зазнають не лише власне хрематоніми, але й імена літературних героїв та цитати із цих творів мистецтва. Як семантичні, так й оказіональні перифрази, ефективно конденсуючи в собі культурно значущу інформацію, активізуються після резонансних подій у суспільстві. Ці знаки як глибинні «свердловини» змісту апелюють до культурно-тезаурусних знань реципієнта універсально- та національно-прецедентного характеру.

Однак тривалий взаємовплив екстра- та інтралінгвальних чинників уможливорює постійне збагачення й модифікації ілюстративного матеріалу, формуючи в мові ЗМІ нові або корегуючи вже усталені перифрастичні одиниці як вияви

прецедентних феноменів. Це забезпечує незмінну актуальність досліджуваної проблеми, водночас окремою перспективою, на нашу думку, є подальше докладне вивчення окремо прецедентних імен, текстів, висловлювань і ситуацій в лінгвостилістичному та прагматичному аспектах.

Бібліографічні посилання

1. **Бобровская Г. В.** Элокутивные средства газетного дискурса в коммуникативно-прагматическом аспекте (на материале русского языка) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Г. В. Бобровская. – Волгоград, 2011. – 46 с.
2. **Євсєєва Г. П.** Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80-90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Г. П. Євсєєва. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.
3. **Ільченко О. А.** Інтертекстуальність і прецедентність в україномовних ЗМІ початку ХХІ ст. (на матеріалі метафоричних словосполучень) / О. А. Ільченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2013. – Вип. 35. – С. 155–160.
4. **Рябініна О. К.** Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси : лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / О. К. Рябініна. – Харків, 2008. – 20 с.
5. **Селіванова О. О.** Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 936 с.
6. **Словник** медійних перифразів ХХІ століття / уклад. Я. В. Козачок, В. М. Васильченко, І. А. Костюк та ін. – К. : Либідь, 2014. – 152 с.
7. **Слышкин Г. Г.** От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
8. **Стишов О. А.** Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформатики) / О. А. Стишов. – К. : ВЦ КНЛУ, 2003. – 388 с.
9. **Сунько Н. О.** Інтертекстуальність та прецедентність як

репрезентанти публіцистичного дискурсу (на матеріалі заголовків англomовних статей) / Н. О. Сунько // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Житомир, 2011. – Вип. 58. – С. 208–212.

Список умовних скорочень

УП – <http://www.pravda.com.ua>.

УТ – Український тиждень.

УМ – Україна молода.

LB.ua – <http://www.lb.ua>.

ЛП – Львівська пошта.